

RELAȚIA BISERICĂ-ȘCOALĂ ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE. ROLUL ȘI ÎNSEMNĂTATEA SEMINARULUI DE LA SOCOLA (1800-1848)

Mirela Beguni

Résumé: Institution porteuse d'importantes raisons éducationnelles justement par sa dogmatique-même, l'Eglise Orthodoxe a eu, pendant la période qui fait l'objet de l'étude ci-jointe, un rôle incontestable dans le développement, la réorganisation, la coordination et le financement de l'enseignement dans les Pays Roumains; la contribution du grand métropolitain de la Moldavie, Veniamin Costachi, a été essentielle dans la lutte menée pour roumainiser et démocratiser l'institution publique, pour élever le niveau culturel et moral du clergé, ainsi que pour vaincre les préjugés et le complexe d'infériorité dans lequel les Roumains ont été maintenus le long des règnes phanariotes.

Instituție cu importante rosturi educaționale prin însăși dogmatica sa, Biserica Ortodoxă a avut, și în perioada ce face obiectul acestui studiu, un rol incontestabil în dezvoltarea, reorganizarea, coordonarea și finanțarea învățământului în Principatele Române, domeniu social esențial față de care și puterea laică începea să manifeste o preocupare mai accentuată.

Colaborarea, în acest sens, între stat și Biserică, continua o tradiție de peste o jumătate de veac, mitropoliții având, ca obligație oficială, supravegherea și purtarea de grijă a școlilor, precum și strângerea dărilor impuse clerului pentru susținerea lor.

Întrucât rezolvarea problemelor tot mai complexe ale statului și ale societății necesita existența unor persoane cu o pregătire corespunzătoare, una dintre măsurile politicii școlare a fost introducerea obligativității învățământului, deși limitată la fiii de boieri aspiranți la dregătorii și la clerici. Astfel, domnitorii fanarioți și ierarhii au inaugurat un proces de reformare vizând ridicarea nivelului cultural al acestora, dar discontinuitatea cârmuirii, precum și esența regimului, ce nu permitea decât măsuri limitate, chiar și acestea greu de aplicat¹, au conferit procesului un traseu destul de sinuos.

Existau în cele două principate mai multe categorii de școli: cele de nivel inferior (elementare), în care se predau noțiuni de citire, scriere, aritmetică, cele de nivel mediu, în care accentul cădea pe studierea gramaticii slavone și a celei române, și în care se învățau aritmetică, geometrie, geografie, cronologie, caligrafie, etc., precum și școli superioare (academiile), cu un program mai complex. De asemenea, existau școli mănăstirești, episcopale și bisericești, organizate în scopul pregătirii cadrelor ecleziastice, școli domnești, susținute de domnitori pentru formarea slujbașilor statului (cancelari, vameși, dascăli, etc.), școli orășenești, pentru cei ce urmau să lucreze în administrație (logofeți, strângători de bir, etc.), dar și școli particulare și școli sătești².

Organizată pe trepte, instrucția era direct condiționată de rețelele de școli, a căror continuă dezvoltare era și o consecință a înmulțirii categoriilor sociale care, treptat, au dobândit acces la învățatură, dar și de spiritul de clasă, ce limita pregătirea elevilor în funcție de proveniența lor. Astfel, dacă în școlile elementare puteau intra toți cei care doreau, în cele medii și superioare nu puteau pătrunde decât fiii boierilor scăpătați³, ai mazililor și ai străinilor săraci, „dar nicidecum ai plugarilor și ai țăranilor”⁴. Nivelul învățământului, conținutul său și manualele folosite dovedesc faptul că, exceptând academiile domnești din București și Iași și cele câteva școli de nivel mediu, toate celelalte erau de nivel elementar, acestea din urmă fiind răspândite, încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în aproape toate ținuturile, mai bine organizate fiind cele domnești și cele mănăstirești.

Evoluând odată cu societatea, conținutul învățământului căuta să răspundă nevoilor epocii, dar și intereselor de clasă, o nouă orientare a studiilor către disciplinele științifice și către limbile moderne, mai ales în școlile mai înalte, fiind tot mai evidentă la confluența secolelor. Totuși, urcarea fanarioșilor în scaunele celor două țări române a avut drept consecință un anumit grad de elenizare a tuturor instituțiilor⁵, inclusiv a învățământului, căci „interesul particular al acestor domnitori străini le insufla proiectul de a coloniza Moldova cu greci, a întemeia aici o aristocrație de nația lor și a trata pe pământeni ca pe niște iloți”⁶ [...] în timp ce limba națională, alungată din templul învățăturilor publice, nu-și mai găsea adăpostul decât în biserica pământeană”⁷.

Deși limba română, uneori și cea slavonă⁸, era folosită în școlile elementare din orașe și mai ales din sate, cele domnești fiind elinești, grecești, slavonești și românești, învățământul superior se desfășura cu precădere în limba greacă și constituia un factor de elenizare a claselor superioare. În același timp, cea mai iubită limbă pentru români, cea națională, era marginalizată, considerată inferioară și improprie pentru predarea științelor, orice dascăl al ei fiind mult mai prost plătit decât cei străini și chiar considerat „de-al doilea mână”⁹.

Cu toate că cele două academii aveau ca profesori învățați cu studii înalte sau renumiți savanți ai Europei¹⁰, al căror rol în ridicarea nivelului intelectual al unei părți a societății, în dezvoltarea sentimentelor naționale¹¹ și în apropierea gândirii românești de cea europeană nu poate fi contestat, aceste instituții „fără legătură cu țara”¹² nu au dat pe pământ românesc roade prea bogate, istoria reținând pedantismul, absurditatea și ineficiența metodelor didactice utilizate, precum și violența practicilor de coerciție. Aceste aspecte, ca și folosirea în predare a limbilor străine, făceau detestabil pentru români „chipul învățăturilor greco-elenești”, care numai cu gramatica ofilea în curs de mai mulți ani „cea mai scumpă floare a vârstei lor, a tinerilor, fără să câștige un mai deosebit folos”¹³.

Deși lipsa de simpatie a românilor față de limba greacă se manifestase de la începutul epocii fanariote prin refuzul boierilor și a fiilor lor de a o învăța, abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au fost luate primele măsuri de limitare a influenței și a prestigiului ei, prin încercarea din anul 1771 a mitropolitului Gavriil Callimachi de a uniformiza lefile profesorilor de la Academie, ca și prin criticile pe care i le aducea Iacov Stamati în anul 1800, în anafora sa referitoare la învățământ¹⁴. În aceasta el arăta că, axată pe studiul limbii grecești, învățarea se făcea „cu numiri și cu canoane și cu mulțime

de cuvinte, însărcinând mintea ucenicilor și poruncindu-le acele numai date lor să citească și ca papagalii să le învețe pe de rost, nimica cu totul știind sau înțelegând din cele ce învață, din care pricină mai și zece și doisprezece ani îmbătrânesc în gramatică ucenicii”, o părere similară având și Raicevici, care scria că „modernii doctori greci [...] nu se ocupă toată viața lor decât cu mărunțișuri gramaticale”¹⁵.

Totuși, larga cunoaștere și folosire a limbii grecești a oferit o necesară deschidere către literatura și gândirea apuseană și a permis pătrunderea în principate a marilor curente și idei ale epocii, față de care prelații au manifestat interes și receptivitate, ei slujind drept instrument efectiv de inovație și având un rol deosebit în gândirea politică românească prin programele și soluțiile pe care le propuneau¹⁶.

Remarcabilă era influența filosofiei grecești, de interes și de admirație bucurându-se mai ales Platon, tradus de mitropolitul Leon Gheuca, folosit ca sursă de inspirație de Iacov Stamati în elaborarea proiectului său de reformă școlară și citat în hrisoave domnești și în texte de legi, în vreme ce influența ideilor bizantine devenea tot mai limitată¹⁷. În același timp, cunoașterea limbii franceze făcea posibilă lectura direct de la sursă a literaturii iluministe și facilita răspândirea ei, cărțile apusene precumpănind clar în bibliotecile boierești și în cele bisericesti la începutul secolului al XIX-lea¹⁸.

Deși patriarhul, îndemnat de Poartă, îi amenința cu furia cerului pe cititorii cărților „catolice-romane și îndeosebi pe cele ale domnului de Voltaire”, ideile liberale promovate de iluminism pătrundeau în Principate și erau apreciate și citate, Iacov Stamati numindu-l admirativ „adâncul Montesquieu” pe numitul scriitor. Acest mare ierarh a acordat o atenție specială și a depus un efort susținut în vederea înnoirii și progresului societății românești prin cunoaștere, anaforaua referitoare la starea învățământului cuprinzând propuneri pline de bun simț, de clarviziune și de realism menite să transforme instrucția din corvoadă în luminătorul spiritelor. În acest sens, el a promovat ideea introducerii unui sistem de educație corespunzător nevoilor reale ale societății vremii, în care un loc de seamă trebuia să revină științelor exacte, matematica fiind considerată de el „adevărat o dumnezească învățătură”, iar „academia fără epistimuri [...] o casă fără ferești”. Sesizând limpede gravele deficiențe de care suferea și cucerit de ideile europene în acest domeniu, el recomanda metode și idei precum învățarea lucrurilor simple înaintea celor complexe, pornind de la cunoscut către necunoscut, folosirea logicii înaintea memoriei, alegerea bursierilor după merite și nu după starea materială, căci „școala nu este hrănitore de săraci, ci hrănitore de învățătură”, scurtarea vacanțelor pentru a evita uitarea celor studiate, precum și înființarea unei „biblioteci de obște”, în care fiecare negustor să ofere gratis câte una dintre cărțile comercializate. De asemenea, o noutate esențială o reprezenta faptul că, deși considera oportună predarea geometriei practice în franceză, aceasta trebuia să se facă astfel doar „până când cei ce vor învăța-o să o ia pre limba lor”, ceea ce însemna o primă prevedere de predare în limba română a unei științe abstracte¹⁹.

În paralel cu înnoirile ce-i aveau ca promotori pe înalții prelați și puteau fi caracterizate ca deschideri către Occident, un proces de renaștere spirituală, inaugurat de charismaticul călugăr Paisie Velicicovschi și având ca fundamente ale schimbării tradițiile mistice ale Bisericii Ortodoxe, se desfășura în cadrul vieții mănăstirești românești, sub influența lui luând un mare avânt culturalizarea clerului monahal.

Spre deosebire de ierarhia înaltă, recrutată cu precădere dintre boieri și educată adesea, în absența unor școli teologice superioare, în academiile domnești, clerul de parohie provenea, în marea lui majoritate, din straturile de jos ale societății și forma o categorie oarecum închisă, ce putea beneficia doar de o educație foarte limitată, făcută în școlile elementare²⁰. Numit grămatic, țârcovnic, dascăl, diac sau candidat, viitorul preot îl ajuta în biserică pe cel mai în vârstă, ajungând astfel să învețe slujba și să înțeleagă unele responsabilități, după care era trimis de către protopop la episcopie spre a fi hirotonit²¹. Ulterior unei practici de cel mult 6 luni la o școală de grămătică, aflată la Mitropolie sau la o mănăstire²² și în care urma „cursul poruncitelor învățături”, primind la terminare un atestat, era încredințat unui preot cu experiență pentru deprinderea ritualurilor, abia după aceea putând sluji în satul său²³.

Cu toate că aveau funcții esențiale, ce presupuneau un nivel înalt și complex de pregătire, cultura preoților era nesatisfăcătoare și necorespunzătoare, ea reducându-se, în marea majoritate a cazurilor, la posedarea unor cunoștințe sumare de scris și citit, sau chiar numai de citit și de ritual²⁴, lipsa unei instrucții sistematice și adecvate a clerului și a credincioșilor, ca și necunoașterea preceptelor și a dogmelor, uneori chiar și a celor mai elementare, făcând ca viața religioasă să fie dominată de tradiții, de superstiții, de elemente și de rituri păgâne.

Deși măsurile luate de către domnitorii fanarioți pentru creșterea nivelului cultural al clerului erau severe, aplicarea lor nu era, în realitate, atât de drastică pe cât părea, mărturie stând un important hrisov din 1764 al lui Grigore al III-lea Ghica, ce ne informează că preoții și diaconii timpului erau „varvari cu totul și neînvățați nu numai la credință, ci nici la propoveduire [...], încă neștiind ce sânt soboarele și câte sânt [...]”. Mai mult, ei „nu numai că nu arată cu învățătura și propoveduirea în Duminici cele din sfânta și dumnezeiasca Scriptură, ci încă se află lipsiți de toată priceperea sfintelor acestor Scripturi [...], neștiind aceste și cele proaste orânduiele bisericești”. Nu doar atât, existau clerici care „nu cunosc stare[a] și slujba sfintii Liturghii și a sfintelor taine, de care greșesc cu vârvări[a] și cu neînvățătura lor” și unii care, la săvârșirea liturghiei „hulesc și blastamă”, un hrisov din 1766 al aceluiași domn, constatând o „ticăloșită stare și vrednică de lacrimi a neînvățăturii [...], mai vârtos pe cinul preoțesc”, și cerând ca „cei ce vor vrea de acum înainte să se învrednicească preoției” să fie cercetați pentru a vedea dacă sunt „iscusiți și vrednici spre procopseală și învățatură”²⁵.

Se poate remarca o preocupare constantă a domnilor fanarioți pentru pregătirea clericilor, insistându-se ca aceștia „să fie pedepsiți cu învățătura la toată rânduiala bisericii”, și Grigore al III-lea Alexandru Ghica dispunând, într-un hrisov din 1775, să nu fie hirotoniți cei care „nu vor avea cărțile dascălilor celor preoțești cari cărți să arăte toată procopseala lor la toată bisericeasca învățatură”²⁶, ci să fie supuși la biruri ca și mireni. Dar, ca și poruncile anterioare, și acestea au fost eludate, candidații reușind să obțină atestate de la unii dascăli care făceau „școale osăbite”, de la alții „de pre delaturi” și mai ales de la mănăstiri, unde se făcea o pregătire tradițională, încât, ca toți călătorii străini care au abordat acest subiect²⁷, și Carra constata, în anul 1782, că „preoții chiar sunt prea puțin învățați și puțin luminați” și că „toată știința lor să mărginește în a ști să citească și să scrie”, iar D’Hauterive, în 1787, că „nu se cere de la preoți decât să știe să citească sau cel puțin să zică pe de rost rugăciunile și să cânte cu glas tare”²⁸.

Situația necorespunzătoare s-a menținut, anaforaua din 16 martie 1803 adresată domnitorului Alexandru Moruzi și semnată de Veniamin al Romanului și de Gherasim al Hușilor propunând înființarea unei școli speciale pentru instruirea viitorilor clerici, „căci din pricină că lipsește această școală, să fac preoți fără să aibă deplin cuviincioasa învățătură”²⁹.

La fel stăteau lucrurile și în principatul vecin, o scrisoare din iunie 1801 adresată protopopului Grigore de către mitropolitului Dositei al Ungrovlahiei arătând că “nu numai gramatici, ci și diaconi, cari vin spre hirotonia lor [...] sunt cu totul proști la cetanie și la orânduielele bisericesti”³⁰, într-un zăpis din anul următor un diacon argeșean angajându-se „să deprinză pre citania cărții și a slujbii diaconiei și bine, cum să cade”³¹.

Cu „îndemnul și sârguința” mitropolitului Dositei al Ungrovlahiei (1793-1810), în anul 1801 „se prefăcea din temelie” școala de la Sfântul Gheorghe, acest ierarh punându-și averea în sprijinirea culturii naționale și a celei elene și dispunând ca din venitul ei să se trimită tineri români și greci la studii în străinătate³².

Și în Moldova, abia înscăunat mitropolit, Veniamin Costachi obținea de la domnitorul Alexandru Moruzi o serie de hrisoave referitoare la organizarea școlilor. Astfel, prin cele de la 24 și 29 mai 1803, școlii grecești de la Mănăstirea Mavromolu din Galați i se adăuga una moldovenească, se înființau școli elinești și moldovenești la Focșani, Bârlad și Chișinău, se acordau 1800 de lei pentru școli din vistieria statului și se luau diferite măsuri cu privire la profesori, examene, vacanțe, salarii, elevi etc.³³, toate acestea contribuind la înmulțirea și consolidarea școlilor în limba națională.

Întreaga activitate a mitropolitului Veniamin a fost o ilustrare a crezului său, potrivit căruia „precât învățătura înaltă și proslăvește pe om, cu atât neînvățătura îl înjosește și-l nimicește mai mult decât pe necuvântătoarele vietăți”, făcându-l „o zadarnică greutate a pământului, mai netrebnică încă și decât însăși stâncile de piatră”, „ucigași de fii [...] ba încă și mai rău decât aceia” considerându-i pe părinți care nu se îngrijesc de învățătura fiilor lor³⁴.

Promovând spiritul național și având un rol activ în elaborarea Regulamentului Organic, mitropolitul Veniamin Costachi – deși era, ca și Leon Gheuca, adept al ideii conform căreia cunoașterea este cheia progresului omului pe pământ – credea, spre deosebire de acesta, că ea trebuie să aibă loc într-un context românesc pentru a fi benefică. Semnificativ este faptul că, între anii 1807 și 1821, termenii „patrie” și „patrioți” apăreau de 22 de ori în prefetele cărților tipărite la Neamț și de 17 ori în cele ieșene, iar în Muntenia deloc³⁵, fapt ce ilustrează fără echivoc sensul național pe care îl lua cultura moldovenească, în luptă tot mai clară cu exclusivismul grecesc.

Înființarea în 1803-1804³⁶ a Seminarului de la Socola și susținerea lui prin strădania mitropolitului era un pas major făcut de învățământul românesc, prin spiritul național pe care-l promova cu însuflețire, prin dovedirea capacității limbii naționale de a sluji drept vehicul pentru transmiterea ideilor înalte sau abstracte, precum și prin ridicarea vâlului ignoranței ce acoperea de veacuri clerul român. Această primă școală de grad gimnazial în limba română³⁷ și primă instituție de acest fel din Principate reprezenta un pas esențial pentru ca „feciorii de preoți și diaconi” să ajungă la cunoașterea dogmelor și să fie „dascăli procopsiți în limba moldovenească” și „cliros învățați și încuviințați”, după dorința marelui ierarh³⁸.

O însemnare de pe o carte tipărită Iași în anul 1805 informează că “la anul 1803 [...] s-au înălțat în scaunul Mitropoliei preosfinția sa mitropolitul Veniamin, carele tot din acest an a început a întemeia școala în Sfânta Mănăstire Socola, [...], în care școală se paradosește gramatica, logica, ritorica, aritmetica, itica, de învățătorul Enache, întâiul al limbii noastre cei românești, iară tâlcul Scripturii vechi și acei nouă și bogoslovia de părintele Ioan”³⁹.

Orientat inițial spre studierea dogmelor creștine, a cântărilor bisericesti și a altor învățături religioase⁴⁰, la cererea mitropolitului seminarul își îmbogățește programa prin includerea unor discipline laice precum gramatica, româna, latina, istoria universală, logica, filosofia, retorica sau aritmetica. Deși prin hrisovul de înființare de la 1 septembrie 1803 școala urma să fie întreținută din veniturile mănăstirii Socola⁴¹, la intervențiile mitropolitului pe lângă domnitori, lor li se adăugau altele chiar din anul următor, apoi și în 1806, 1814, 1832⁴² și 1842⁴³.

De asemenea, prin același hrisov din anul 1803, Alexandru Moruzi aproba cererea lui Veniamin de înființare, la Mănăstirea Agapia, a unei școli de „carte grecească și elenească” pentru instruirea maicilor, cu „un dascăl bătrân procopsit la învățătură”, până când se vor pregăti unele călugărițe care să le învețe pe celelalte, ca și a unei școli moldovenești în care „fiicele de boieri, de mazili, de negustori și de toată starea” puteau să meargă pentru „învățătura cărții sau a lucrului mâinilor” și a altor „iscusite lucruri pentru cinstea și folosul lor și pentru podoaba patriei”⁴⁴, pentru prima dată un hrisov domnesc atestând preocuparea pentru învățătura de grad mai înalt a claselor de jos, ca și planul de învățământ al unei școli de fete.

Preocupat și de frumusețea slujbelor și constatând că „meșterșugul musiciei aici în țara noastră până acum, nefiind desăvârșit, [...] biserica se mulțumea întru puțină știință a celor ce se afla”, ierarhul organiza în anul 1805 o școală de cântări bisericesti, condusă de „chir Petru, protopsaltul bisericii cei mari” a Constantinopolului, pentru plata căruia mitropolia și mănăstirile contribuiau lunar cu 200 de lei, alături de cei 100 luați din banii școlilor⁴⁵. De asemenea, prin introducerea noii metode ce simplifica semnele muzicale și prin conferirea unei nuanțe naționale muzicii noastre bisericesti, se realiza desăvârșirea, promovarea și uniformizarea acesteia, școala de “psaltichie” înființată de Veniamin formând o pleiadă de mari cântăreți și compozitori⁴⁶.

Deși în perioada demisiei și a retragerii la Neamț a mitropolitului seminarul a continuat să funcționeze⁴⁷, el a decăzut, astfel că, la revenirea sa în scaun, Veniamin reforma programa de învățământ, în anul 1815 ea conținând gramatica, simbolul, catehismul, aritmetica, exegeza, istoria religiei, istoria profană, filosofia, limba latină, teologia și cântările bisericesti⁴⁸.

Două atestate eliberate în anii 1811 și 1818⁴⁹ arată că durata studiilor era de cinci ani, programa școlară relativ bogată asigurând absolvenților o pregătire generală și de specialitate de nivel gimnazial.

Purtând permanent de grijă seminarului său, mitropolitul a căutat să-l aducă la nivelul instituțiilor de același fel din Transilvania, în acest sens el scriindu-i la 30 septembrie 1815 lui Ioan Budai Deleanu pentru a-i propune să vină ca profesor la Seminarul de la Socola⁵⁰, lucru din păcate nerealizat.

Urmărind cu consecvență românizarea învățământului de toate nivelele, ca și rezolvarea numeroaselor probleme legate de delimitarea proprietăților, Veniamin îi oferea sprijin fostului său bursier, Gheorghe Asachi, în înființarea cursului de ingineri hotarnici, făcând astfel, în noiembrie 1813, începutul învățământului superior al științelor în limba națională. Deși s-a bucurat de o mare popularitate și de un real succes, printre elevii săi aflându-se „un număr însemnător de fii de boieri din cele dintâi familii, între care se afla și fiul domnitorului”, cursul organizat în cadrul Academiei domnești a avut o viață scurtă, opinia trufașă a directorului grec, care cerea „să se curețe școala de așa-zisele științi moldovenești, iar moldoveanul să fie strămutat la școala lui moldovenească din Socola”⁵¹ ieșind biruitoare. Totuși, această mare realizare a învățământului românesc „a insuflat nației o încredere în a ei proprii mijloace”⁵² și a evidențiat dorința românilor de a învăța în propria limbă, ca și capacitatea acestora de a sluji la predarea științelor înalte, anaforaua referitoare la examenul public de absolvire din 18 iunie 1818 arătând că „un curs de matematică e mai bine când e predat cu lămurire decât când e predat fără dânsa”⁵³, fiind astfel favorabilă folosirii limbii române.

Și în Muntenia, mitropolitul grec Nectarie și succesorul său român, Dionisie Lupu, îi ofereau sprijin lui Gheorghe Lazăr în vederea deschiderii, la Sf. Sava, a școlii „de deosebite învățături și științe predate românilor în limba lor”⁵⁴, ultimul încercând, fără succes, eliminarea dascălilor greci din învățământul valah. De asemenea, în vederea ridicării nivelului cultural al preoților, mitropolitul Dionisie îi scria episcopului Gherasim al Buzăului să trimită la Sf. Sava candidații la preoție, pentru ca aceștia să învețe „nu numai lesnicioasa citire a slujbelor bisericești, ci încă să li se propovăduiască dogmele bisericești și științele credinței”⁵⁵. Mai mult, în anul 1820 acest mitropolit trimitea la învățătură în Italia, la Pisa, 4 tineri din straturile de jos – preotul Eufrosin Poteca, Simion Marcovici, Constantin Moroiu și Ioan Pandele, înlocuit, după moartea sa, de Petre Poenaru – aceștia fiind cei dintâi bursieri din Țările Române care studiau pe cheltuiala statului.

În vederea schimbării sistemului de organizare a școlilor, aflate în mare parte pe seama profesorilor străini, mitropolitul Veniamin s-a preocupat și el de pregătirea unor tineri români pentru cariera de profesori cu studii înalte, trimițând, în mod constant, pe propria sa cheltuială, studenți bursieri în diferite orașe europene⁵⁶.

Nu trebuie uitată contribuția Bisericii la susținerea financiară a învățământului din ambele principate, până la perioada regulamentară banii pentru întreținerea școlilor constituind principala obligație fiscală a clericilor față de stat, alături de esențialul aport al mănăstirilor. De exemplu, în anul 1813, la veniturile școlilor din Iași clerul contribuia cu 15355 lei, Mitropolia, episcopiile și mănăstirile cu 31165 lei, iar vistieria și alții cu 6795 lei⁵⁷, la al celor valahe clerul plătind în 1816 54931 lei, iar mănăstirile 12000 lei⁵⁸.

Întrucât seminarul de la Socola regresează din nou, în anul 1820 predându-se doar discipline bisericești și gramatica după sistemul lui Radu Tempea, și constatându-se că el „n-a putut răspunde scopului propus”, i se dădea în toamnă o organizare superioară prin aducerea din Transilvania a patru profesori noi – Ioan Costea, Ioan Mamfi, Vasile Fabian și Vasile Popp –, cu care planul de învățământ se îmbogățește prin includerea gramaticii latine, a retoricii, aritmeticii, logicii, filosofiei, geografiei și istoriei universale, dar

mișcarea eteristă ducea la închiderea școlii după doar câteva luni și la dispersarea profesorilor și a elevilor.

Totuși, hățișeriful din anul 1822 prin care se hotăra „să se strice temelia răutății, școlile grecești”⁵⁹, deschidea o nouă perspectivă culturii și învățământului românesc și oferea marelui ierarh condiții prielnice pentru continuarea operei sale, cu toate că era lipsit de prețiosul său ajutor, referendarul Asachi, trimis ca agent diplomatic la Viena între anii 1822 și 1827.

După revoluția din 1821, școlile mai înalte deveneau tribune de răspândire a ideilor iluministe și raționaliste, fiind frecventate atât de fii de boieri, cât și de fii de meșteșugari și de negustori bogăți, astfel că prin această democratizare a învățământului erau depășite prevederile restrictive ale secolului anterior și ambiția boierilor de a nu-i lăsa pe alții să știe mai mult decât ei⁶⁰.

Deși Asachi scria că „în cursul dezbinărilor politice între Rusia și Turcia, care rețineau în îngăimeală interesele țării până la convenția de la Akerman în 1826, școalele publice, lipsite de toate mijloacele, au rămas închise în șir de șapte ani”⁶¹, unele dintre ele au funcționat și în această perioadă, de exemplu o școală românească de patru ani de pe lângă episcopia Romanului, sprijinită de episcopul Gherasim⁶², ca și școala domnească de la Trei Ierarhi⁶³.

De asemenea, în absența profesorilor ardeleni seminarul își relua activitatea, în 1824, cu profesori din țară, precum dascălul Ienachi Halunga și Andrei Moldoveanu, foști elevi ai Școlii de la Sf. Sava, arhimandritul Ghedeon Proca sau Vasile Popovici⁶⁴, nivelul fiind, însă, elementar, dar anul 1828 aducea închiderea acestuia până în 1834, în urma incendiului provocat de armata rusească staționată la Mănăstirea Socola.

Preocupat de învățământul de toate nivelele, în toamna anului 1824 mitropolitul Veniamin deschidea într-o chilie a Mănăstirii Trei Ierarhi o școală începătoare, al cărei profesor era un absolvent al seminarului, iar în anul următor, răspunzând nevoii de abecedare, tipărea la Mitropolie *Tabelele lancastrice (Manual despre metoda alilodidactică)* pentru învățarea după această nouă metodă.

De asemenea, între anii 1826 și 1831, ierarhul trimitea la București, la școala românească de la Sf. Sava, șase tineri care să urmeze cursurile „vestitului Parnas de Muse” al „mult învățatului domn Gheorghie Lazăr”, trei dintre aceștia devenind, ulterior, profesori la școlile naționale din Moldova.

Incendiul din 19 iulie 1827 mistuind clădirea fostei academii grecești, ca și chiliile de la Trei Ierarhi, mitropolitul și boierii propuneau domnitorului Ioniță Sandu Sturdza, prin anaforaua din 15 august 1827, construirea unei noi clădiri pentru școală, adăugarea la Epitropia școlilor a unui boier, pe lângă ceilalți doi, ca și predarea „mai întâi în limba patriei, și apoi în alte limbi ce se vor socoti mai folositoare”⁶⁵. Obținând aprobarea acestuia, mitropolitul și referendarul Asachi treceau la realizarea planului de organizare a școlilor naționale, prin anaforaua din 1 ianuarie 1828 propunând înființarea unei școli normale de doi ani în care să se studieze, după metoda lancasteriană, „limba română cu gramatica, caligrafie, catihis, aritmetică și cu niscaiva începătoare învățături” și a unui gimnaziu de patru ani, în care „să se învețe cu deplinătate limba latinească, maica limbii noastre, [...], iar în limba românească să se învețe religia, filologia, geografia, logica, retorica, poezia, istoria, matematica, moralul, economia pământească și

politicească, istoria naturală și arheologia”, pentru toate acestea recomandând „vrednici profesori români pământeni”. Anaforaua prevedea studierea cu precădere în limba română, considerând ca “fiind mai trebuitoare cultura limbii vorbirii neamului în care se fac sfintele rugăciuni, se tractarisesc toate pricinile și care este cea mai puternică legătură spre păstrarea și îmbunătățirea neamului și însuflețirea de dragoste către patrie”, precum și constituirea unei „biblioteci naționale” și înzestrarea „școalei pământești” cu „instrumenturi și adunarea uneltelor pentru sporul învățăturilor”⁶⁶. Cursurile celor două școli de evidentă orientare națională începeau la 23 ianuarie, respectiv la 1 martie 1828, Gimnazia Vasiliană fiind întărită prin hrisovul de la 28 martie al domnitorului⁶⁷.

În plus, ca urmare a anaforalei de la 1 ianuarie a mitropolitului și a boierilor epitropi, Ioniță Sandu Sturdza dispunea, prin hrisovul de la 28 martie 1828, ca suma cu care mănăstirile închinat contribuiau la susținerea școlilor să fie sporită de cinci ori, de la 5000 la 25000 de lei⁶⁸.

În vederea consolidării învățământului românesc profesorii erau obligați, prin contract, să elaboreze „cărțile scolare” pentru cursurile predate, însuși mitropolitul Veniamin ajutând școala normală recent înființată prin tipărirea, pe propria cheltuială, a cărții *Învățătura creștinească spre folosul tuturor de obște*, cuprinzând și exerciții elementare de bucovină, precum și unele articole despre „meștersugul alilodidactic”. Trebuie menționat și faptul că, având adesea valențe didactice, literare sau juridice, cărțile religioase erau cu atât mai importante cu cât, în absența unor manuale special concepute, ele erau folosite în această perioadă drept prime cărți pentru învățarea scrisului și a cititului, contribuind astfel la cultivarea gustului pentru studiu⁶⁹.

Deschiderea școlii de la Mănăstirea Trei Ierarhi însemna și declanșarea unui conflict îndelungat între mitropolit și colaboratorii săi, pe de o parte, și călugării greci, pe de altă parte, aceștia nevoind să accepte funcționarea școlii românești în spațiul considerat grecesc al mănăstirii și refuzând cu obstinație cererea mitropolitului de a prezenta documentele de închinare, finalizarea procesului aducând în patrimoniul Epitropiei școlilor naționale trei moșii, feredeul turcesc și un edificiu din Iași⁷⁰.

Semnificativ este numărul mare de elevi care au frecventat cursurile școlilor naționale din această mănăstire⁷¹, mulți dintre ei fii de boieri, relevând faptul că acestea răspundeau dorințelor, necesităților și aspirațiilor românilor, și că se depășise prejudecata boierilor, care nu concepeau ca „fiii lor să învețe în școli românești [...] alături de fiii de negustori, de popi sau de oameni de rând”⁷².

Perioada Regulamentelor Organice, ale căror prevederi consolidau învățământul de stat în limba patriei și statutau modul său de organizare și funcționare, a asigurat continuitatea acestuia și a realizat, prin similitudinea dispozițiilor, uniformizarea sa în cele două principate.

Dacă, până în anul 1831, banii școlilor din Valahia proveneau de la preoți, de la mănăstiri, Mitropolie și episcopii și din veniturile unor moșii mănăstirești sau ale unor școli, din acest an se adaugă, conform prevederilor articolului 364, ce spunea că „învățătura publică trebuie să fie obiectul îngrijirii și privegherii stăpânirii”, o subvenție anuală din vistieria statului⁷³. Și în Moldova, din anul 1832, școlile și internatele primeau, conform articolelor 74 și 423 ale Regulamentului acestui principat, un venit anual de 200000 de lei și a zecea parte din lefii funcționarilor civili⁷⁴.

Încă de la începutul aplicării noului așezământ al țării, mitropolitul Veniamin trimitea tuturor isprăvnicilor o înștiințare prin care făcea cunoscute noile instituții de învățământ ce urmau a se înființa, în conformitate cu prevederile lui⁷⁵, în completarea celor deja existente. Pentru anul școlar 1832-1833 se anunța deschiderea a șase școli primare, la Roman, Huși, Botoșani, Bârlad, Galați și Focșani, precum și pregătirea profesorilor necesari pentru acestea în cadrul unui curs pedagogic special ținut la Gimnaziul Vasilian, începând la data de 15 februarie 1832⁷⁶. Pe lângă aceste școli, pentru a căror frecventare se făcea un apel către părinți spre a-și trimite fii la școală, toamna anului 1832 aducea la Mănăstirea Trei Ierarhi și un colegiu cu internat pentru fii de dregători, ce se adăuga celui din 1828 al „stipendiștilor”⁷⁷.

În același timp, mitropolitul și episcopii luau primele măsuri în vederea deschiderii academiei, o înștiințare publicată la 18 februarie 1832 de „Albina Românească” anunțând că se caută cinci profesori „cu temeinice științe [...], cu atestaturi și vrednice de crezare recomandări”⁷⁸. Întrucât până în toamna anului 1834 nu fuseseră găsiți decât doi, Damaschin Bojinca și Eftimie Murgu, ambii aduși din Transilvania, Veniamin aproba propunerea lui Gheorghe Asachi de a trimite la studii în străinătate șapte tineri, absolvenți ai gimnaziului și viitori profesori ai academiei sau ai facultății teologice de la Socola⁷⁹, aceștia fiind primii moldoveni care se instruiseră în alte țări pe seama statului⁸⁰.

Mai mult, o anafora din septembrie 1834 semnată de mitropolit, de Asachi și de episcopii școlilor, arăta încuviințarea domnitorului pentru înființarea primei școli publice pentru „fetele orășenilor”⁸¹, deschisă în luna noiembrie într-o clădire oferită de Veniamin în curtea Mănăstirii Bărboi, de a cărei organizare și funcționare se va interesa marele ierarh, cele câteva zeci de fete învățând, timp de trei, apoi patru ani, citirea în limba română cu litere latine, elemente de cultură generală și „mănușturi”, precum „facerea călțunilor, cusutul de cămăși, de straie, cusutul la gherghef, tapiseria și alte lucruri folosite pentru căsnicia economică”⁸².

Tot în anul 1834 se redeschidea seminarul, pentru a cărui întreținere Veniamin stăruise să se prevadă, în Regulamentul Organic, obligația Mitropoliei și a celor două episcopii de a da o sumă anuală de 60000 de lei, el întreținându-se din alte fonduri decât cele ale școlilor⁸³. Astfel, încă din anul 1833, mitropolitul trimitea o circulară către preoții, diaconii și dascălii din Moldova pentru a-i îndemna să-și trimită fiii la seminar, acestora fiindu-le cercetate vrednicia morală și cunoștințele, mai ales de citit și scris, din dosarele anilor 1833-1840 reieșind că erau rari cei care știau să scrie, dar și că se întâmpla să fie admiși fii de țărani, ceea ce transforma seminarul în școală a poporului⁸⁴. Un atestat din 1836-1837 arăta că se învățau „ceaslovul, psaltirea, liturgia, evanghelia, ceva istorie sacră, catehismul mic, învățăturile Sf. Atanasie, explicația veșmintelor și sfintelor vase, prea puțină teologie și operațiile fundamentale din aritmetică, firește pe lângă cântări”⁸⁵.

Deși Regulamentul Organic al Moldovei prevedea, în articolul 415, că „este cu înadins oprit de a să mai primi în tagma preoțească alți candidați, decât numai acii ce ar fi deplinit regulatul curs al învățăturilor teologhicești în seminariul Socolii”, unde se vor primi până la 200 de școlari începând de la vârsta de 15 ani⁸⁶, se admitea ca, până la formarea acestora, locurile vacante să fie ocupate de preoții supranumeranți. Din păcate,

hirotonirile ulterioare făcute sub veșnicul pretext al lipsei preoților au constituit o lovitură perfidă dată studiilor seminariale, susținute cu mare greutate din pricina sărăciei, la 1 februarie 1838 Epitropia scriind Direcției seminarului că, din diverse pricini, se retrag de la învățătură mai mulți clerici⁸⁷.

Comparând învățământul din Moldova cu cel din principatul vecin se remarcă faptul că, deși erau de nivele destul de apropiate în domeniile laice, numărul de elevi munteni fiind chiar mult mai mare⁸⁸, învățământul teologic superior nu s-a constituit în Valahia decât mult mai târziu, abia în anul 1836 începând să se organizeze primul seminar la Mănăstirea Antim, cu sprijinul episcopului Ilarion al Argeșului. Deși Eforia școlilor lua, încă din 1834, măsuri în vederea înființării de „preparate”, mici seminarii după model bănățean având în programă teologie dogmatică, morală, pastorală, cronologie, istorie bisericească, aritmetică și diferite cunoștințe necesare la sate: agrimensura, legea juraților sătești, ținerea de condici, corespondență parohială, fizica populară și veterinară, absolvenții urmând să creeze și să conducă școli în satele în care vor fi numiți preoți, lucrurile au întârziat, neexistând sprijin chiar din partea prelaților⁸⁹, fapt ce susține ideea contribuției mult mai reduse a Bisericii Valahiei la dezvoltarea învățământului.

La seminarul din București, cei 42 de fii de preoți urmau să studieze, pe parcursul a trei ani, retorica, istoria sacră și cea universală a bisericii, hermeneutica, dreptul bisericesc, pedagogia, latina și „vaccinaristul”, la foarte scurt timp deschizându-se, conform prevederilor Regulamentului Organic „pentru seminarii, protopopi și preoți”, alte trei seminarii la Buzău, Argeș și Râmnic, acesta din urmă având în programă catehismul, istoria sacră, teologia morală, lectura din Psaltire, istoria universală bisericească, cronologia, geografia sfântă, geografia Europei și aritmetica⁹⁰.

Tot în Muntenia, Eforia școlilor ordona, în 1838, „a găsi tineri țărani dintre cântăreții sau grămăticii de pe la biserici” sau „feciori de popă sau alții”, care „să învețe copiii satului carte și cântări” „de la 1 noiembrie și până la sfârșitul lui martie, ca în lunile cealalte să se îndeletnicească la lucrarea pământului, aducând ajutor părinților lor”⁹¹, acesta constituind începutul învățământului oficial sătesc în acest principat.

Întrucât „îndecomun, cu învățarea copiilor pe la sate și orașe se ocupau servitorii bisericești inferiori: ponomarii, ceteti, cântăreți, pentru aceea aceste serviri bisericești în gura poporului au devenit sinonime cu profesiunea de dascăl, adică învățător, până în zilele noastre”⁹², acest fapt ilustrând importanta contribuție a clerului în răspândirea unor elemente de cultură.

În același timp, în foarte multe orașe influența educațională occidentală, mai ales cea franceză, lua locul celei grecești, școlile particulare franceze, greco-germane sau franco-germane fiind răspândite pretutindeni și bucurându-se de prețuirea boierilor, acest curent de francizare tinzând chiar să acapareze învățământul public.

Cu toate că Academia Moldovei fusese deschisă încă din luna noiembrie a anului 1834 de cursurile de filosofie ale lui Eftimie Murgu, inaugurarea oficială a acesteia se făcea abia la 16 iunie 1835, în prezența domnitorului, a mitropolitului și a altor personalități, momentul respectiv constituind o mare victorie a celor care luptaseră cu atâta stăruință pentru nașterea învățământului superior românesc, deși acesta va fi serios concurat de studierea în străinătate⁹³.

Cu colaborarea lui Gheorghe Asachi și a lui Gheorghe Săulescu, Seminarul de la Socola devenea o facultate în cadrul acestei prime academii românești, numită Mihăileană, funcționând mai ales cu profesori români cu înalte studii de specialitate și având o facultate de filosofie de doi ani, una juridică de trei ani, facultatea de teologie de la Socola, de patru ani, și cursuri extraordinare de inginerie, de economia câmpului, de meșteșuguri frumoase și de filologie, fiind instituția de învățământ de cel mai ridicat nivel ce a existat în Principate până la 1860⁹⁴.

Regulamentul școlar din anul 1835 prevedea ca 50 de fii de funcționari și 24 de stipendiști să fie găzduiți la internat, cursurile finalizându-se cu eliberarea de diplome de laureați în filosofie, în științe, de avocat sau de inginer civil, indispensabile ocupării unor funcții⁹⁵.

Dotată cu bibliotecă, laboratoare de fizică și chimie, instrumente de matematică și de inginerie, precum și cu un muzeu de științele naturii, academia avea un nivel comparabil cu cel al unor instituții similare europene și se bucura de o mare popularitate mai ales în rândul burgheziei, aceasta nutrivând aspirații de instruire în scopul ocupării de dregătorii. Neagreat de către boierimea reacționară, care își vedea astfel prejudiciată poziția privilegiată de până atunci, acest curent democratic⁹⁶ primi curând lovitura cercurilor politice conducătoare, care interveniră pe lângă domnitor cu uneltiri pentru a-l determina să ceară Epitropiei școlilor predarea în limba franceză, măsură ce ar fi limitat accesul burgheziei în această instituție⁹⁷.

Pretextului că limba națională nu este suficient de dezvoltată pentru a sluji învățăturilor înalte, Epitropia îi răspundea prin anafora din 18 martie 1837 că, după „îndelungate dezbateri, s-au lămurit întru unire a fi ca o măsură mai priitoare unei drepte luminări a urma învățătura publică în limba patriei, după cum rostește mântuitoarea legiure a Regulamentului Organic, cap. IX, §357, având însă ca ajutor limbile clasice vechi și noi, a căror învățatură, atât în literatură, cât și în științe, are să fie model și povățuire”. În aceeași anafora, mitropolitul propunea adăugarea la corpul didactic a lui P. Câmpeanu pentru „ramul științelor politice, precum și matematică și fizică”, aducerea de la Viena a doi moldoveni „în stare a paradosi unele științe”, angajarea unui pedagog francez și a altuia german pentru predarea respectivelor limbi, ca și alcătuirea unui lexicon al limbii române și a cărților scolastice⁹⁸.

Deși reacția mitropolitului și a colaboratorilor săi a dus temporar la aplanarea conflictului legat de oportunitatea predării în franceză, lupta împotriva folosirii limbii naționale a continuat, provocând reizbucnirea violentă din anul 1839, când Adunarea obștească a ajuns pe punctul de a aproba predarea într-o limbă străină. Totuși, intervenția salutară a lui Veniamin, care lansă tuturor celor prezenți invitația de a participa la o examinare a elevilor academiei spre a se convinge ei înșiși de nivelul cunoștințelor acestora, înlătură încă o dată pericolul, istoria consemnând faptul că „răspunsurile elevilor, făcute cu înțelegere și lămurire, au dovedit nimerirea sistemii ce urmează și care le pune în stare de a câștiga în limba patriei învățături temeinice”⁹⁹. Calitatea rezultatelor constatate aducea, în ședința din luna martie a Adunării obștești, mulțumirile membrilor acesteia adresate epitropilor, referendarului Asachi și profesorilor, precum și întocmirea, la propunerea mitropolitului, a unui regulament de primire a bursierilor pe baza meritelor,

astfel că, „atât timp cât a dominat Mitropolitul Veniamin și prin acesta Asachi, a mers Academia pe drumul bătătorit în primii ani”¹⁰⁰.

Ca o recunoaștere a meritelor marelui prelat, în hrisovul din anul 1840 domnitorul Mihail Sturdza se adresa acestuia spunând că, „luând aminte că Seminaria Socolei ați înființat-o nu numai ca așezământ de învățături teologice, dar și azil al muzei și al literaturii românești, făcându-vă, după Apostolul, nouă pildă bună, drept aceasta, spre a vă încunoștiința în viitorime faptele voastre ca să lumineze tuturor spre îndemn [...], am socotit de drept și cuviincios ca această seminarie să poarte de acum numele P.S. Tale ca fondatoriul său, numindu-se Seminaria Veniamina”¹⁰¹.

Cu colaborarea lui Asachi, mitropolitul urmărește în continuare creșterea nivelului Academiei prin trimiterea la studii în străinătate a altor tineri valoroși, contribuind la consolidarea predării în limba română și la obținerea hrisovului de întărire a sistemului de școli naționale, dat de domnitorul Mihail Sturdza la 8 noiembrie 1840¹⁰². Totuși, lupta pentru limba română nu se sfârșea, ea fiind continuată de episcopii școlilor, care spuneau în anul 1843 că „toate științele se învață în limba română”, precum și de referendarul Asachi, care amintea că „limba patriei este hotărât a fi fundamentală în școlile publice prin articol al Organicescului Reglement”¹⁰³. Cu toate acestea, anul 1847 aducea „o fatală lovire în dezvoltarea și propășirea învățăturilor naționale”¹⁰⁴ constând în desființarea cursurilor înalte predate în românește și în transformarea Academiei Mihăilene și a Colegiului de la Sf. Sava în gimnazii¹⁰⁵, sincronizarea în cele două principate a încălcărilor prevederilor Regulamentelor Organice trădând amestecul rusesc. Totuși, revoluția din anul următor aducea un nou suflu și noi domnitori, Regulamentul din 1851 al Moldovei prevăzând că limba națională va fi „singurul organ al învățaturii publice”.

Conclucrarea continuă dintre mitropolit și Asachi ducea la răspândirea învățământului românesc prin înființarea de noi școli ținutale (la Bacău în 1839, la Vaslui în 1841, la Fălticeni, la Tecuci și la Târgu Frumos în 1842 etc.), dar și a unor școli sătești¹⁰⁶, precum și a celui dintâi „institut de arte și meșteșuguri pentru formarea industriei naționale” din Moldova. Deschis în anul 1841 și dotat cu șase ateliere pentru pregătirea teoretică și practică a primilor tehnicieni români, acesta venea în întâmpinarea mării nevoi a societății vremii¹⁰⁷ și era în conformitate cu concepția mitropolitului Veniamin, potrivit căreia „toate științele și meșteșugurile sunt de folos omului”, ele câștigându-se „prin teorie și praxis”¹⁰⁸.

Nu poate fi trecută cu vederea nici preocuparea mitropolitului pentru dezvoltarea și înălțarea limbii române, „ajunsă la atâta sărăcie și stricăciune, uitându-se multe cuvinte ale ei românești și în locul lor intrând altele streine” și având „zavistnici hulitori”¹⁰⁹, ca un avertisment și ca o condamnare stând cuvintele mitropolitului din *Înainte cuvântarea la Dumnezeuștile Liturghii*, potrivit căreia „toți cari se împotrivesc cuvintelor adevărate românești, ce acum au început învățații nației iarăși a le întrebuinta, știut să fie că se fac dușmani nației lor românești”¹¹⁰.

Recunoscându-i meritele în acest sens, Gherontie și Grigorie îl numeau pe marele ierarh „ctitorul limbii noastre”¹¹¹, iar Vasile Popp scria că „părintele Veniamin, mitropolitul Moldovei, și Mihai Sturdza, inspectorul școalelor, au lucrat cu mari jertfe ca să se statornicească limba română în patria lor”¹¹².

Adăugând la acestea o amplă și ferventă muncă de traducere și tipărire¹¹³, mitropolitul ajungea să spună: „Nădejdea care am hrănit și hrănesc în sufletul meu, că, înmulțindu-se cărțile și științele în limba nației, dacă nu eu, dar urmașii mei se vor învrednici a se folosi de cliros învățați și încuviințați și a câștiga norodul în știința hristianiceștilor învățături, m-au făcut neadormit și neobosit în talmăcirea sfintelor cărți, din care multe erau netipărite, pentru neînlesnire”¹¹⁴.

Din cele expuse se evidențiază rolul esențial jucat de marele ierarh moldovean, în calitatea sa de prim episcop al școlilor, în reorganizarea și dezvoltarea învățământului din principatul moldav¹¹⁵, în rezolvarea numeroaselor, diverselor și dificilelor probleme ale vremii sale, în lupta dusă pentru românizarea și democratizarea instrucției publice, precum și în biruirea prejudecăților și a complexului de inferioritate în care fuseseră menținuți românii pe parcursul domniilor fanariote.

Zaharia Karkaleki, numindu-l pe mitropolitul Veniamin „tatăl culturii românești” într-o carte apărută la Buda în anul 1830, îl elogia spunându-i: „școli naționale ai ridicat, cu profesori învățați le-ai întemeiat, gimnaziul strămoșesc ce se derăpănase, iarăși cu triumf l-ai introdus în cea mai mare luminare, și nici munții carpaticești au putut opri înaltele învățături ce isvorăsc dintr-însul”¹¹⁶.

După cum considera și Edgar Quinet, „din impulsul și sub protecția sa au început toate reformele introduse în școli, lui i se datorează reînvierea limbii române, mai ales în Biserică”¹¹⁷, prin opera sa de ctitor al învățământului românesc sistematic, de toate gradele și specializările, dar și prin cea de ctitor de limbă, ca și prin numeroasele tipărituri¹¹⁸, Veniamin Costachi fiind deschizătorul unei noi ere istorice, cea de renaștere a culturii naționale, despre eforturile sale în acest sens mărturisind chiar în testamentul său: „Precât puterile m-au ajutat, după cum și pentru a se paradosi științele în limba românească [...], toate mijloacele câte împrejurările m-au înlesnit le-am întrebuițat spre renașterea și sporirea nației [...], la care scopos și mulți tineri cu cheltuiala mea i-am trimis pe la osăbite locuri să se pregătească”¹¹⁹.

În același spirit, și V. A. Urechia afirma că „ne-am deprins cu toții a pune la numele lui toată mișcarea culturală de la acești ani”¹²⁰ și că „intriga a triumfat în contra lui Veniamin, dar din istoria culturii naționale ea nu-i va putea șterge numele înscris cu laudă”¹²¹.

După demisia din rațiuni politice a înaltului prelat, constatându-se că „seminaria din Monastirea Socola nu a răspuns până acum la așteptarea bisericii și a guvernului național”, Alexandru Sturdza recomanda, în anul 1843, o reformare a seminarului, „mai potrivită cu informarea clericilor și întemeiată pe principii neamestecate cu rătăcirile lumești”. Potrivit noului regulament elevii, numiți „clirici”, puteau fi între 80 și 120, fiind preferați fiii de preoți, de diaconi și de dascăli, absolvenții având obligația de a se preoți¹²².

Deși, în Adresa Adunării obștești din 8 martie 1841, mitropolitul Veniamin propunea, ca „tel pe care buna cuviință îl cere”, ca „pe viitorime să nu poată a se hirotonisi preoți aici în principat din alte osebite fețe decât numai din aceia câți, trecând cursul învățăturilor în seminarie din Monastirea Socola, vor fi cu deplină știință a dogmelor duhovnicești și totodată împodobii de un bun moral”¹²³, practica hirotonirii unor persoane neinstruite a continuat, sub același pretext al lipsei de preoți. Astfel, în anul

1843 începea la seminarul de la Socola un „curs pregătitor pentru candidați”¹²⁴, care urmau un singur an de studiu și deveneau preoți, soluție considerată de compromis pentru evitarea hirotonirii persoanelor total lipsite de pregătire, dar care a subminat grav activitatea seminarului.

În plus, în anul 1846 se înființau 12 școli catehetice ținutale având ca scop pregătirea candidaților pentru seminar sau pentru hirotonire¹²⁵, dar adesea „școala era de mântuială”¹²⁶, declarația ministrului învățăturilor publice că absolvenții acestora nu aveau nici măcar elementele scrisului și cititului¹²⁷ fiind concludentă în privința nivelului lor.

Aceste cursuri speciale, în cadrul cărora se învățau doar catehismul mic, istoria sfântă, explicarea rânduielilor bisericești și cântările bisericești cu tipicul¹²⁸, au generat în anii următori „o sumă enormă de preoți fără carte, fără prepararea cerută pentru această nobilă și sublimă misiune, fără urme măcar de știință religioasă”¹²⁹, reducând semnificativ numărul de elevi ai seminarului și importanța lui.

Așadar, în afară de seminarii, au mai ființat multă vreme școlile de cateheți în Moldova și cele de grămătică în Țara Românească, în serioasă și inegală concurență cu seminariile. Așa numiții „candidați” moldoveni, unii învățând la Socola, în clasa pregătitoare, iar alții la școlile bisericești începătoare de la ținuturi, erau examinați sumar la seminar, după terminarea acestor succinte studii¹³⁰, dobândind atestate pentru hirotonire. La fel și în Muntenia, cel dat în 1835 unui candidat care absolvise școala de la Mitropolie arăta că acesta studiasse citirea Ceaslovului, a Psaltirii, a Liturghiei și a Sf. Evanghelii, catehismul mic, întrebările credinței, cele șapte taine, cele 10 porunci, întrebările teologice ale Sf. Atanasie, cele 9 porunci ale Bisericii, cele 7 laude, veșmintele preoțești, cele 7 păcate de moarte și cele 4 operații aritmetice¹³¹, un altul din 28 ianuarie 1843 de la aceeași școală cuprinzând citirea, istoria sfântă, catehismul, cele 8 glasuri, podobiile, troparele, heruvicul, axioane etc., și cele 4 operații aritmetice¹³².

Mai mult, îngăduința sau lăcomia simoniacă a unor ierarhi¹³³ a făcut posibilă hirotonirea unor persoane fără ca acestea să fi urmat măcar insuficientele cursuri ale școlilor catehetice, deși legiurile și dispozițiile pentru seminar și învățământul bisericesc prevedeau obligativitatea lor, provocând astfel indignare și aspre critici¹³⁴.

Ajuns mitropolit, Meletie a subminat în permanență învățământul teologic, mai ales pe cel de la Socola, intrând astfel în conflict cu rectorul Filaret Scriban, fostul bursier al lui Veniamin la Academia de la Kiev și actual „magistru în teologie”, cu a cărui fermitate în apărarea unui nivel corespunzător al instrucției clerului Meletie a avut serios de luptat.

Totuși, sub pretextul lipsei de preoți, succesorul lui Veniamin obținea în 1848 împărțirea studiilor seminarului în două cicluri, unul inferior și altul superior, ambele cu patru clase, cel inferior cuprinzând catehismul, istoria bisericii, Vechiul și Noul Testament, gramatica românească, istoria pe scurt, datoriile preoților și geografia¹³⁵, iar cel superior – transferat la Mănăstirea Neamț și destinat cu precădere călugărilor, deși finanțat din bugetul Socolei – filosofia, teologia dogmatică, morala, pastorală, logica și limba rusă, pe lângă unele materii întâlnite și în cursul inferior¹³⁶.

Astfel, eforturile lacomului mitropolit Meletie Brandaburul se concretizau în transformarea seminarului de la Socola într-un fel de școală catehetică, prin reducerea la

patru ani a studiilor și prin păstrarea celor mai mult elementare, mulți dintre profesori, între care și merituosul rector Filaret Scriban, fiind demiși. Aprobarea de domnitorul Mihail Sturdza la 23 ianuarie, noul regulament prevedea ca „unde va fi neapărată nevoie de preot ori diacon, să se trimită în Seminaria Socolei pentru câteva luni de zile”, dându-se astfel avânt hirotonirilor bazate pe simonie, sporindu-se mult numărul candidaților¹³⁷ și lovindu-se dur studiile teologice mai înalte¹³⁸. Doar moartea mitropolitului Meletie a salvat seminarul, înlocuirea lui de către Sofronie Miculescu aducând abrogarea acestui așezământ și aprobarea unei noi legiuri la 21 septembrie 1851.

Spre deosebire de nevrednicul Meletie, fostul mitropolit Veniamin Costachi s-a preocupat până la sfârșitul vieții sale de soarta seminarului de la Socola, ctitoria sa dragă, pentru a cărui bibliotecă trimitea în 1844 *Piatra scandelei*, precum și două dintre cele trei medalii primite de la Mihail Sturdza, în conformitate cu voința fostului mitropolit confirmându-se prin hrisov domnesc veșnica proprietate a seminarului asupra schiturilor Rafail și Duca, cu toate averile lor¹³⁹.

Importanța Seminarului Veniamin pentru români este ilustrată de academicianul Constantin Erbiceanu, care afirma cu convingere că „meritele acestei școli sunt foarte mari și necomparate cu oricare rezultate a oricărei școli. Singura această școală au dat puțină cultură în pătura de jos a poporului în mai bine de jumătate de secol. [...] Această instituție de cultură religioasă, Seminariul Socola, are un trecut glorios național, în ea s-au predat pentru întâia dată, în limba neamului nostru, cartea românească în care s-au adăpostit un pătrar de secol limba românească; din ea au ieșit cei întâi oameni cărturari din masa poporului, căci celor de jos li erau închise ușile școalelor civile, care erau rezervate pe atunci numai claselor privilegiate; din ea au ieșit bărbați merituosi pentru patrie și Biserică, în ea s-a cultivat tot clerul nostru, și tot ea a dat naștere celorlalte seminarii din Moldova, pentru care trebuie să fie considerată ca mamă a lor; [...] în fine, tot ea a dat și pe bărbații noștri cei mai erudiți din ierarhie. [...] Ceea ce este Sorbona pentru francezi este Socola pentru români”¹⁴⁰. Semnificativ este și faptul că, între anii 1842 și 1860, seminarul a dat aproape tot corpul profesoral de la sate, cateheții, profesorii de religie de la gimnaziile și licee, ca și majoritatea profesorilor de la seminariile din Huși, Roman și de la Mănăstirea Neamț, contribuind astfel decisiv la educarea clerului și a laicilor din Moldova.

NOTE:

¹ Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750-1831*, București, Editura Academiei R.S.R., 1972, p. 23.

² Ștefan Pascu (coordonator), *Istoria învățământului din România*, vol. I, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983, pp. 243-258; Gabriel Bădărău, *Academia Mihăileană (1835-1848)*, Iași, Editura Junimea, 1987, pp. 16-21.

³ În general, fiii marilor boieri și ai domnitorilor studiau cu învățători privați și cu preceptori străini, dar și la școli din alte țări.

⁴ Hrisovul din anul 1776 al lui Alexandru Ipsilanti.

⁵ Influența grecească era mult mai redusă în Biserica Moldovei decât în cea valahă datorită unei puternice tradiții de independență, înrădăcinată încă din secolul al XV-lea și consolidată în a

doua jumătate a secolului al XVIII-lea de câțiva ierarhi puternici, ceea ce a avut consecințe esențiale asupra evoluției învățământului în acest principat.

⁶ Disprețul față de autohtoni era ilustrat și de epitetele „Moldovan cap de bou, Muntean cap de cioară”, în Andrei Vizanti, *Veniamin Costachi mitropolit al Moldovei și Sucevei: Epoca, viața și operele sale*, Iași, Tipografia Buciumului Român, 1881, p. 16.

⁷ Gheorghe Asaki, *Cvestia învățătorei publice în Principatul Moldovei*, Iași, Tipografia Institutului Albinei, 1858, pp. 7-9.

⁸ Așa numitele școli de slavonie erau, de fapt, școli românești pentru preoți, în cele mai multe dintre ele slavona fiind abandonată. Vezi A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediție de I. Vlădescu, vol. X, București, Editura Cartea Românească, 1930, p. 170; M. I. Avădani, *Academia domnească - treaptă nouă în dezvoltarea învățăturilor înalte din Moldova, în secolul al XVIII-lea*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei” (infra M.M.S.), anul. LII, 1976, nr. 7-8, p. 482.

⁹ Ștefan Pascu (coordonator), *op. cit.*, pp. 247, 249.

¹⁰ Vezi Constantin Erbiceanu, *Bărbați culți greci și români și profesorii din Academiiile de Iași și București, din epoca așa zisă fanariotă (1650-1821)*, București, 1905; Idem, *Discursul rostit în aula Universității din Iași, asupra școlii grece și române din timpurile lui Vasile Lupu și Matei Basarab până la 1828, cu ocaziunea serbării jubileului semisecular al învățământului superior național*, Iași, Tipografia „H. Goldner”, 1885, pp. 12-17, 27.

¹¹ Vezi Ștefan Lemny, *Originea și cristalizarea ideii de patrie în cultura română*, București, Editura Minerva, 1986, pp. 122, 123.

¹² Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc*, ediție de Ilie Popescu Teiușan, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971, p. 30.

¹³ Vasile Drăghici, *Robinson Crusoe după Campe*, Iași, 1835 (precuvântare), apud N. Iorga, *op. cit.*, p. VII.

¹⁴ Theodor Codrescu, *Uricarul* (infra *Uricarul*), vol. III, Tipografia Buciumul Român, 1892, pp. 13-23; N. C. Enescu, *Data anaforalei Mitropolitului Iacob II Stamati privitoare la școlile din Moldova*, în M.M.S., an XLVII, nr. 3-4, Iași, 1971, pp. 200-203.

¹⁵ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, pp. 184-186.

¹⁶ Vezi Al. Zub, *La sfârșit de ciclu. Despre impactul Revoluției franceze*, Iași, Editura Institutul European, 1994, pp. 51-55, 60-64.

¹⁷ Vlad Georgescu, *op. cit.*, pp. 72, 73.

¹⁸ Idem, *Istoria românilor de la origini și pînă în zilele noastre*, ediția a IV-a (de Stelian Neagoe), București, Editura Humanitas, 1995, pp. 126, 128, 129.

¹⁹ *Uricarul*, Vol. III, pp. 13-23, și în N. C. Enescu, *op. cit.*, pp. 200-203.

²⁰ Existau, totuși, și excepții, ca dovadă stând o însemnare de pe o carte greacă a academiei ieșene, ce ne informează că, pe lângă copiii de boieri, studia „însă și un copil, anume Grigore a preotului Gheorghe de la Prapadoamna Paraschiva”. Cf. A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, p. 191.

²¹ Dumitru Furtună, *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea. Starea ei culturală și materială*, Vălenii de Munte, Editura Neamul Românesc, 1915, p. 158.

²² Astfel de școli de pregătire a clerului au existat în Moldova la mănăstirile Neamț și Putna, iar în Valahia la Obedeauu și Antim, unele tinzând să se specializeze. La Neamț funcționa o vestită școală cu secții de învățat carte, de traducători, de tipografi, de copişti, de gravori, etc.

²³ Ion Spiru, *Biserica și satul românesc*, în „Biserica Ortodoxă Română” (infra B.O.R.), an. XCVII, nr. 3-4, 1979, p. 518.

²⁴ Dumitru Furtună, *op. cit.*, pp. 160, 196, 197.

²⁵ Melchisedek Ștefănescu, *Cronica Hușilor și a Episcopiei*, București, Tipografia „C. A. Roseti”, 1869, p. 283; *Uricarul*, vol. I, pp. 310, 311; vol. XIV, p. 187.

²⁶ *Ibidem*, vol. I, p. 78; A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, p. 173.

²⁷ Deși în privința multor chestiuni se poate remarca diversitatea opiniilor străinilor, referirile la starea culturală a clerului român sunt întotdeauna negative, preoții fiind considerați la

unison „ignoranți”, „proști”, „puțin învățați”, „abia cărturari”, „total rămași în urmă” sau „inculți”, doar câte o persoană ori două fiind exceptate de la astfel de caracterizări. Vezi Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediție de Adrian Angheliescu, București, Editura Eminescu, 1981, pp. 385, 404, 431, 436, 470, 484, 496.

²⁸ În Dumitru Furtună, *op. cit.*, pp. 155, 156, 188.

²⁹ Gheorghe Ungureanu, *Episcopul Veniamin Costache inițiatorul școlii pentru pregătirea preoților și a unei case pentru ocrotirea copiilor orfani și săraci, la 16 Martie 1803*, în „Mitropolia Moldovei”, an XXII, nr. 10-12, 1946, p.49.

³⁰ Constantin Erbiceanu, *Note asupra istoriei bisericești a românilor pentru secolul al XIX-lea*, I, în B.O.R., an. XXVII, nr. 9, București, 1903, p. 993.

³¹ Dumitru Furtună, *op. cit.*, anexa nr. 3, p. 220.

³² V. A. Urechia, *Istoria școlilor de la 1800-1864*, vol. I, București, Imprimeria Statului, 1892, pp. 83, 109; Angela Colin, *Contribuția clerului din Principatele Române la afirmarea școlii naționale în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. XV, București, 2002, p. 202.

³³ *Uricarul*, vol. I, pp. 279, 280; vol. III, pp. 26-31.

³⁴ Prefața mitropolitului la *Istoria Scripturii Vechiului Testament*, Iași, 1824, în Ilie Gheorghică, *Un veac de la moartea mitropolitului Veniamin Costachi*, Neamț, 1946, pp. 161, 162.

³⁵ Ștefan Lemny, *Iluminism și conștiință civică în scrierile bisericești din Moldova*, în „Teologie și Viață” (infra T.V.) nr. 11-12, 1993, p. 119; idem, *Originea și cristalizarea...*, p. 69.

³⁶ Despre argumentele susținătorilor înființării în 1803, respectiv în 1804, mai multe date în Dragoș Bahrin, Adrian Timofti, *Seminarul „Veniamin Costachi”*, în Mihai Vizitiu, Dragoș Bahrin ș.a. (coordonatori), *Două secole de învățământ teologic seminarial (1803-2003)*, Iași, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 2003, pp. 13-17; vezi și Pavel Savin, *Câteva cuvinte asupra înființării și activității Seminarului „Veniamin Mitropolitul” din Iași cu ocaziunea serbării centenarului său*, București, 1904, pp. 7-19.

³⁷ N. A. Ursu, *Seminarul de la Socola - prima școală de grad gimnazial în limba română*, în T.V., 1993, 3 (59), nr. 11-12, p. 353.

³⁸ Prefața mitropolitului la *Istoria Scripturii Vechiului Testament*, în *loc. cit.*, p. 171.

³⁹ Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași (1803-1903)*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1904, p. 52.

⁴⁰ Seminarul debuta modest, cu doar trei profesori: paharnicul Enache Alboteanu, călugărul Ioil și dascălul Constantin.

⁴¹ Vezi aceste venituri în Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din monastirea Socola fondat la 1804*, Iași, 1885, p. 33.

⁴² Cf. *Regulamentului Organic*, seminarul trebuia să primească 60000 de lei de la mitropolie și episcopii.

⁴³ *Uricarul*, vol. III, pp. 39, 42, 49, 50; vol. VII, pp. 131, 132.

⁴⁴ *Ibidem*, pp. 128-136.

⁴⁵ Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1888, pp. 345, 346.

⁴⁶ Partenie Apetrei, *Mitropolitul Veniamin Costachi și muzica bisericească*, în MMS, an. XLIII, nr. 1-2, 1967, pp. 155-157; Andrei Vizanti, *op. cit.*, pp. 54, 55, 109, 110.

⁴⁷ Cu un an de întrerupere, între 1808 și 1809.

⁴⁸ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului...*, p. 37.

⁴⁹ N. A. Ursu, *op. cit.*, pp. 253, 254.

⁵⁰ Ștefan Pascu (coordonator), *op. cit.*, p. 363; *Uricarul*, vol. VII, p. 69.

⁵¹ Gheorghe Asaki, *op. cit.*, pp. 10, 11; *Uricarul*, vol. XVI, pp. 163, 409-412, 425; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol I, p. 107.

⁵² Gheorghe Asaki, *op. cit.*, p. 12.

⁵³ Ștefan Pascu (coordonator), *op. cit.*, p. 356.

- ⁵⁴ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 109.
- ⁵⁵ Angela Colin, *op. cit.*, p. 203.
- ⁵⁶ Ilie Gheorghiuță, *Grija deosebită a Mitropolitului Veniamin Costachi pentru ridicarea nivelului cultural al clerului. Considerații în jurul unei scrisori inedite*, în M.M.S., an XLVII, nr. 9-12, 1971, pp. 646-649, 655-657; Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei ...*, pp. 118, 119, 149, 414-416.
- ⁵⁷ *Uricarul*, vol. IV, pp. 179-181; și în vol. VII, pp. 88-90; Constantin Erbiceanu, *Note...*, VII, în B.O.R. an. XXVIII, nr. 4, 1904, p. 376.
- ⁵⁸ *Ibidem*, p. 384.
- ⁵⁹ *Uricarul*, vol. III, p. 232.
- ⁶⁰ Anastasie Iordache, *Principatele române în epoca modernă*, vol. I, București, Editura Albatros, 1996, p. 83.
- ⁶¹ Gheorghe Asaki, *op. cit.*, p. 13.
- ⁶² V. A. Urechia, *op. cit.*, vol I, p. 110.
- ⁶³ *Ibidem*, p. 106.
- ⁶⁴ *Ibidem*, pp. 117, 121; Valeriu Iordăchescu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Iași*, în „Anuarul Seminarului Veniamin Costache din Iași”, anii 1921-1927, p. 6.
- ⁶⁵ *Uricarul*, vol. VII, pp. 91-95.
- ⁶⁶ *Ibidem*, vol. III, pp. 35-38; vol. VII, pp. 170-182; vol. IX, pp. 76-78; vol. XVI, pp. 383-386; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, pp. 148, 157.
- ⁶⁷ *Ibidem*, pp. 117-120; *Uricarul*, vol. VII, p. 170.
- ⁶⁸ *Ibidem*, vol. III, pp. 32, 33; vol. VII, pp. 176, 177.
- ⁶⁹ Alexandru Duțu, *Sinteză și originalitate în cultura română (1650-1848)*, București, Editura Enciclopedică Română, 1972; Nicolae Șerbănescu, *50 de ani de la Răscoala din 1907*, în B.O.R., an. LXXXV, nr. 3-4, 1957, pp. 223, 224; Angela Colin, *op. cit.*, p. 209.
- ⁷⁰ Gheorghe Asaki, *op. cit.*, pp. 14, 17, 18; *Uricarul*, vol. VII, pp. 118, 185-192; vol. IX, pp. 23-27, 61-67; vol. XVI, pp. 164, 423.
- ⁷¹ O statistică din 1832 arată, pentru perioada 1828-1831, un număr de 411 elevi la școala elementară, 166 la cea normală și 103 la gimnaziu. În „Albina Românească”, nr. 14, 1832.
- ⁷² Ștefan Pascu (coordonator), *op. cit.*, p. 392.
- ⁷³ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, pp. 68, 69, 71, 132, 133, 136, 160, 230; vol. II, pp. 229, 230.
- ⁷⁴ *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediție de Dumitru Vitcu și Gabriel Bădărău, Iași, Editura Junimea, 2004, pp. 185, 337.
- ⁷⁵ Art. 420. *Ibidem*, p. 564.
- ⁷⁶ „Albina Românească”, nr. 6, 1832. *Uricarul*, vol. IX, pp. 172, 173; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, pp. 150, 162, 200-203.
- ⁷⁷ *Ibidem*, pp. 204, 205, 280, 281; *Uricarul*, vol. VII, pp. 196-221; vol. XVI, p. 427; *Regulamentul Organic*, pp. 336, 337.
- ⁷⁸ Nr. 15/1832; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, pp. 211-212.
- ⁷⁹ *Ibidem*, pp. 245, 267-270; vol. II, pp. 61, 62.
- ⁸⁰ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. XI, p. 236.
- ⁸¹ În Muntenia, o școală publică pentru fete se va deschide abia în 1840. Vezi V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 148.
- ⁸² *Uricarul*, vol. VII, pp. 193, 194; vol. IX, p. 174; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, pp. 270-273, 333, 334; vol. II, pp. 120, 121, 171, 175, 178.
- ⁸³ *Ibidem*, vol. II, pp. 264, 265; *Regulamentul Organic*, pp. 185, 223, 370, 424.
- ⁸⁴ Ilie Gheorghiuță, *Cum se făcea primirea elevilor în Seminarul Socola între anii 1833-1840*, în M.M.S., an. LI, nr. 9-12, 1975, pp. 738, 739.
- ⁸⁵ Nicolae Iorga, *Istoria învățământului...*, p.156.

⁸⁶ Vârsta primirii elevilor în seminar a variat în general între 14 și 18 ani, dar și aici existau excepții, viitorul episcop Melchisedek Ștefănescu fiind acceptat la doar 12. În Ilie Gheorghiiță, *Cum se făcea ...*, pp.740-745; *Regulamentul Organic*, pp. 334,335,562,563.

⁸⁷ Constantin Erbiceanu, *Note...*, XIX, în „B.O.R.”, an. XXIX, nr. 4, 1905, p. 380.

⁸⁸ De exemplu, în 1835 erau în Moldova 1013 elevi și eleve, în timp ce în Muntenia erau 3141. Vezi V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, pp. 149, 292, 318, 363, 374-376.

⁸⁹ *Ibidem*, pp. 259-263, 318, 319, 356, 357.

⁹⁰ *Ibidem*, pp. 262, 263, 302, 303, 319; vol. II, 1892, pp. 108, 296-298.

⁹¹ *Ibidem*, pp. 1-5, 33.

⁹² Melchisedek Ștefănescu, *op. cit.*, p. 220.

⁹³ *Uricarul*, vol. IX, pp. 174-175.

⁹⁴ Gabriel Bădărău, *op. cit.*, pp. 87-90.

⁹⁵ *Ibidem*, pp. 125, 130; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, pp. 282-287.

⁹⁶ De învățătura de cel mai înalt nivel înalt putea beneficia acum chiar și țărănimea, prin preoțire, fii clericilor având acum acces inclusiv la studii în străinătate. Așa erau Teodor Stamatî, Leon Filipescu și Anastasie Fătu, toți trei fii de preoți, deci de origine țărănească, învățătura aducând claselor de jos cinuri boierești și dregătorii. Vezi și V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, pp. 111, 112.

⁹⁷ Ultima luptă se dădea în 1847 când boierii, acuzați de a-și fi apărut „clironomia privilegiată a familiilor mari” și „dregătoriile aducătoare de câștig”, răspundeau că dregătoriile sunt pentru „oameni cu oarecare stare”, ceilalți având „a se deda la îndeletnicirile negoțului, a meșteșugurilor și a lucrării pământului”, iar a le amesteca pregătirea „ar fi tot așa precum de a supune la una și aceeași hrană vietăți de soiuri deosebite”. Vezi V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, pp. 281-289; Gheorghe Asaki, *op. cit.*, pp. 21, 22, Gabriel Bădărău, *op. cit.*, pp. 132-148. Spre deosebire de aceștia, mitropolitul Veniamin considera cartea ca aducătoare de folos oamenilor de „toate vârstele și treptele”.

⁹⁸ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, pp. 361-364.

⁹⁹ „Albina Românească”, nr. 19, 1839.

¹⁰⁰ Apud M. Kogălniceanu, în „Cuget Moldovenesc”, anul X, nr. 6-7, în Ilie Gheorghiiță, *Un veac...*, p. 67.

¹⁰¹ N. C. Enescu, *Veniamin Costachi ctitor și îndrumător al școlilor naționale din Moldova*, în „M.M.S.”, an. XLIII, nr. 1-2, 1967, p. 37; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 167.

¹⁰² „Albina Românească”, nr. 87, 1840; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, pp. 168-170.

¹⁰³ *Ibidem*, pp. 251, 258, 279 și urm., 360.

¹⁰⁴ Gheorghe Asaki, *op. cit.*, p. 24.

¹⁰⁵ Gabriel Bădărău, *op. cit.*, pp. 147-151; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, pp. 311-321, 331-335.

¹⁰⁶ *Ibidem*, pp. 220-223.

¹⁰⁷ *Ibidem*, pp. 83, 164-167, 198, 199, 244, 245, 329.

¹⁰⁸ Prefața mitropolitului la *Istoria Scripturii Vechiului Testament*, în *loc. cit.*, p. 162.

¹⁰⁹ Melchisedek Ștefănescu, *op. cit.*, apendice, p. 93.

¹¹⁰ Iași, 1834, în Ilie Gheorghiiță, *Un veac...*, pp. 186, 187.

¹¹¹ În prefața *Descoperirii cu amănuntul a pravoslavniciei credințe*, tipărită la Iași în 1806.

¹¹² În prefața *Psaltirii* lui Pralea, Brașov, 1827, în A.D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, p. 303.

¹¹³ Mitropolitul Veniamin le dădea clericilor și mirenilor români de pretutindeni atât cărți de cult foarte necesare, cât și o literatură teologică nouă, tradusă de călugării de la Neamț sau chiar de el însuși.

¹¹⁴ Prefața mitropolitului la *Istoria Scripturii Vechiului Testament*, în *loc. cit.*, p. 171.

¹¹⁵ Ca o recunoaștere europeană a meritelor deosebite în acest sens, la 15 septembrie 1818, mitropolitul Veniamin era numit membru corespondent al Societății pentru învățământul elementar din Paris. Documentul este reprodus de Nicolae Ciachir, în *Mitropolitul Veniamin*

Costachi, membru corespondent al învățământului elementar din Paris, „B.O.R.”, an LXXXVI, nr. 1-2, 1968, p. 183.

¹¹⁶ În *Biblioteca românească sau adunări de multe lucruri folositoare, întocmite în 12 părți, întâia oară tălmăcite de prea învățați bărbați și tipărite pentru neamul românesc prin Zaharia Karkaleki.*

¹¹⁷ *Les Roumains*, 1857, Paris, pp. 89, 90.

¹¹⁸ Mai ales după anul 1742, activitatea tipografică ieșeană s-a amplificat, deși pe tot parcursul secolului al XVIII-lea ea a rămas inferioară celei muntene, dar prima parte a veacului următor aducea preponderența celei moldovene, tipografiile fiind considerate drept instituțiile „cele mai dintâi spre podoaba țărilor”.

¹¹⁹ În Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei...*, pp. 60, 61.

¹²⁰ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 93.

¹²¹ *Ibidem*, vol. II, p. 217.

¹²² Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, pp. 69-73, 27*, 36*-38*.

¹²³ *Ibidem*, anexe, p. 19*; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 197.

¹²⁴ Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, pp. 68, 41*, 42*; Constantin Erbiceanu, *Note...*, XX, în „BOR”, an XXIX, nr. 5, București, 1905, p. 498; Pavel Savin, *op. cit.*, pp. 22, 23.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 43; Mircea Păcurariu, *Arhieriei Neofit și Filaret Scriban*, în „M.M.S.”, an XXXV, nr. 1-2, Iași, 1959 p. 107; Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului...*, pp. 73, 74; Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, pp. 45*-47*, 50*, Melchisedek Ștefănescu, *Cronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, partea a II-a, București, 1875, pp. 204-205.

¹²⁶ Apud Ion Creangă, *Scrieri*, vol. II, Iași, 1892, pp. 81-84, în Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, p. 84.

¹²⁷ *Ibidem*, anexa nr. 42, p. 77*.

¹²⁸ *Ibidem*, pp. 41*, 42*, 54*; Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului...*, pp. 72, 73.

¹²⁹ V. A. Urechea, *op. cit.*, vol. II, p. 322.

¹³⁰ Având uneori 2 ani, mai adesea nouă luni, sau chiar câteva luni, școlile de cateheți au fost desființate definitiv în anul 1864.

¹³¹ Constantin Erbiceanu, *Note...*, XVIII, în „BOR”, an XXIX, nr.3, București, 1905, p.253.

¹³² *Ibidem*, XX, p. 498.

¹³³ Pot fi menționați mitropolitul Meletie Brandaburul și episcopul Veniamin Roset al Romanului, deși acesta din urmă îi făgăduise lui Veniamin Costachi să deschidă un seminar la Doljești.

¹³⁴ Melchisedek Ștefănescu, *Cronica Romanului...*, pp. 205-212, 219.

¹³⁵ Pavel Savin, *op. cit.*, p.33.

¹³⁶ Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, pp. 77, 78.

¹³⁷ În anul 1850 erau 75 de clerici la 482 de candidați ce urmau cursul pregătit de la Socola și școlile de la ținuturi. Vezi Pavel Savin, *op. cit.*, p. 37.

¹³⁸ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului...*, pp. 86-95.

¹³⁹ *Uricarul*, vol. III, pp. 43-45.

¹⁴⁰ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului...*, pp. 112, 120, 121.